

**Функціональна граматика як теоретична основа
навчальних курсів української мови**

Характерною рисою лінгвістичної освіти в сучасній школі є поява та утвердження комунікативно-діяльнісного підходу до вивчення мови. Зміна лінгводидактичної парадигми була зумовлена, з одного боку, практичною потребою зблизити завдання навчання з життєвими реальностями мовлення, з другого – необхідністю враховувати в шкільному курсі мови теоретичні здобутки сучасної мовознавчої науки, зокрема таких її напрямків, як психолінгвістика, функціональна стилістика, функціональна граматика.

Дидактична суть комунікативно-діяльнісного підходу полягає в тому, що вчитель має домогтися від учнів практичного володіння усним і писемним мовленням на основі поєднання мовного і мовленнєвого компонентів навчання, використовуючи навчальні тексти культурознавчої тематики. Основою для формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок є різнобічне ознайомлення учнів з усією системою мови, "проте опанувати мовну систему – це не просто її знати, а передусім свідомо використовувати її як знаряддя для вдосконалення власного мовлення" [1, 4]. Це завдання можна вирішити за умови, якщо сам мовний матеріал розглядатиметься системно, тобто з урахуванням реальної структури мови та конкретних функцій мовних елементів¹.

Із загальнонауковим принципом системності методологічно пов'язаний принцип функціоналізму, що також має знаходити своє відображення у процесі навчання мови. Йдеться про те, що будь-який мовний

факт слід розглядати не лише з урахуванням цілісності мовної системи, тобто його взаємодії з іншими елементами в межах динамічної структури, але й з урахуванням взаємодії певного мовного явища з позамовним середовищем. Про системність відношень між елементами мови вперше заявив Ф. де Сосюр ще на початку ХХ ст.: "Мова є система, елементи якої утворюють ціле, а значимість одного елемента витікає лише з одночасної наявності інших". У кінці ХХ ст. мова розглядається як семіотична функціональна система. За М.Голідеєм, мова є системою адаптивною, тобто такою, що формує свої властивості у взаємодії із середовищем.

Для мови таким середовищем є комунікативна ситуація (позамовний чинник) та контекст. Пристосування мови до змінюваних умов комунікації веде до появи функціональних стилів, вони є виявом двох протилежних властивостей: структурно-функціональної організованості та структурно-функціональної варіативності. Під впливом різних екстралінгвістичних факторів, насамперед суспільно-соціального характеру,

---

¹Саме такий підхід пропонується, зокрема, в програмі "Рідна мова" (авт. І.П.Ющук), К., 1998. Для прикладу, матеріал курсу в V класі планується опрацювати, йдучи від цілого до частин: текст – речення – словосполучення – слово – морфема – звук, що дає можливість учням дістати правильне уявлення про ієрархічну будову мовної системи.

відбуваються зміни в структурі та функціях як окремих компонентів мовної системи, так і мови в цілому. Таким чином система перебуває у постійній динаміці, а її стабільність є відносною. Тому при аналізі матеріалу, його систематизації та теоретичному осмисленні сучасне мовознавство керується принципом системно-функціонального підходу: мова розглядається як система, елементи якої функціонують у взаємодії із зовнішнім середовищем. Найбільш виразно ці принципи реалізуються принаймні в двох галузях мовознавчої науки – функціональній стилістиці та функціональній граматиці.

Функціональний підхід дозволяє більш адекватно інтерпретувати мовні явища, оскільки засоби різних рівнів розглядаються в єдиній системі (на основі спільності їхніх семантичних функцій), що дозволяє розкрити закономірності взаємодії граматичних одиниць, лексики і контексту. Функціональна граMATика базується на принципі єдності системно-структурного та функціонального аспектів, що знайшло свій вияв в аналізі від функцій до засобів і від засобів до функцій.

Традиційна академічна та шкільна граMATика – це, насамперед, граMATика формальна. В описових та нормативних граMATиках української, російської, інших мов представлено системи формальних засобів словотвірного, морфологічного, синтаксичного рівнів та описано їхні граMATичні значення. В основі функціональної граMATики лежить принципово інший підхід, а саме: спочатку групуються граMATичні значення, а потім описуються формальні засоби їх вираження. Сьогодні є очевидним, що напрямки граMATичної науки, які зосереджувалися на формальній організації мови, поступилися тим напрямкам, які вивчали структурно-семантичні та функціональні аспекти граMATичних явищ. Криза формального підходу найбільш виразно виявилася в генеративній граMATиці, яка вже стала надбанням історії. Натомість прихильники функціоналізму продовжують плідні дослідження комунікативних аспектів морфології та синтаксису (І.Р.Вихованець, А.П.Загнітко, А.В.Бондарко, Г.А.Золотова, Н.А.Слюсарєва, В.Г.Гак та ін.).

Найвагоміші досягнення сучасної науки знаходять своє відображення в шкільних курсах мови. Спробу реалізувати нові концептуальні підходи до вивчення синтаксису зробили автори програми курсу "Комунікативний синтаксис російської мови (Функціональний підхід до вивчення синтаксичного ладу сучасної російської мови)" для 8-9 класів гуманітарної спеціалізації. Їхня концепція ґрунтується на інтеграції словника як системи номінативних одиниць, морфології як системи засобів словотвору та словозміни і синтаксису як правил поєднання слів у висловлення. При такому підході синтаксис тлумачиться не як статична система одиниць (речень та словосполучень), а як сукупність правил поєднання форми, значенні і функції, що забезпечують успішну комунікативну діяльність людини [2, 33].

Відповідно до цього, вивчення синтаксичної будови рідної мови повинно спрямовуватися на розв'язання трьох взаємозалежних дослідницьких питань: що виражено? – як виражено? – навіщо? Отже, вичерпно

схарактеризувати синтаксично одиницю можна тоді, коли ми з'ясуємо питання про смисл висловлення, його позамовний зміст; питання про формальні засоби вираження цього змісту; питання про функціональне призначення цієї конкретної одиниці.

Для функціональної граматики синтаксис є сферою взаємодії форми, значення і функції. Цілісний, інтегративний, системний підхід, властивий цьому напрямкові науки, дозволяє більш адекватно інтерпретувати різні синтаксичні явища. Впровадження її теоретичних здобутків у шкільну практику, безперечно, допоможе більш раціонально вирішувати одне з головних завдань курсу рідної мови – оволодіння учнями прийомами створення комунікативно ефективних висловлень.

Література

1. Рекомендації щодо викладання рідної мови в новому 2001-2002 навчальному році // Дивослово. – 2001. – № 8. – С. 4-7.
2. Г.А.Золотова, Г.П.Дружніна, Н.К.Онипенко. Програма курсу "Коммуникативный синтаксис русского языка (Функциональный подход к изучению синтаксического строя современного русского языка)" (VIII – IX классы гуманитарной специализации) // Русский язык в школе. – 1993. – № 2. – С.33-40.

Доцент З.П. Бакум, канд. пед. наук

Становлення і модернізація методів навчання української мови

Сьогоднішні шкільні реалії вимагають від учителів і науковців перегляду багатьох питань, починаючи з методологічних положень, концепцій змісту освіти, методів та організаційних форм навчання дітей.

Не випадково в останні роки значно підсилювся інтерес до досліджень історії навчання української мови, бо для того, щоб успішно розв'язувати ці питання, необхідні не лише пошуки нових форм роботи, але й творче переосмислення всього багатства методичних ідей, які є в теорії і практиці вітчизняної школи.

Безперечним є той факт, що ставлення сучасних педагогів, наукових працівників до освітянської спадщини неоднозначне. Дехто вважає, що це – творчий ентузіазм, вагомі здобутки, інші – навпаки, що вона ігнорувала інтереси особистості, керувалася авторитарними підходами. Слушним, мабуть, є твердження М.І. Кудряшова, відомого російського вченого, про те, що "у методичній спадщині потрібно критично засвоювати не зовнішні дані, а думку, ідею тих історичних обставин, умов навчання, коли ця ідея була висловлена стосовно цілей і завдань сучасної школи, сучасних умов життя, сучасного стану науки" [2, 6].

Основний дидактичний принцип свідомого вивчення мови, вимога підтримувати в учнів інтерес до предмета, до вироблення мовних умінь і навичок зобов'язували вчених шукати шляхи кращого використання в педагогічному процесі природної допитливості школярів. Педагоги і методисти аналізують умови, що мають суттєве значення для вибору методів навчання мови та найбільш ефективного використання їх на уроці.